

OSNOVI ETIČKO-FILOZOFSKE
ORIJENTACIJE
MARKA MARULIĆA*

VLADIMIR FILIPOVIĆ

Sveučilište u Zagrebu
Centar za povijesne znanosti
Odjel za povijest filozofije

Izvorni znanstveni tekst
Primljeno 12. IV 1983.

O Marku Maruliću, pioniru hrvatske književnosti, pisano je kod nas relativno mnogo. Analizirana su njegova pjesnička djela i sadržajno i formalno, izvršene su komparacije pjesničkih misli i izražajnih oblika, da bi se utvrdio stepen njegove originalnosti i vidjele komponente i jačina utjecaja njegovih uzora. Kako su poznati njegovi domaći i strani učitelji — humanisti, kako je poznat popis knjiga njegove biblioteke,¹ koji odražava bogatstvo i svestranost njegove klasične obrazovanosti, a kako ni on sam ne sakriva, neg spominje svoje učitelje, uzore i pjesnike, od kojih presađuje u svoja djela jednom sadržaj, a drugi put formu, to su Marulićevi filološki analitičari već dali mnogo pozitivnih podataka o njegovu životnom opusu. Međutim od prvog i velikog istraživača životnog djela Marka Marulića, Ivana Kukuljevića Sakcinskog,² koji je sabrao ili bar evidentirao većinu Marulićevih djela, pa sve do danas mi nemamo pregledno sabranu i kritički osvjetljenu cjelovitu literarnu baštinu našega pjesnika i filozofa, koja je razbacana po svim evropskim bibliotekama. No uza sve to mi danas poznajemo opće konture i osnove njegova opusa, te ga možemo i točno historijski ocijeniti.

* Tiskano u »Zborniku u proslavu petstogodišnjice rođenja Marka Marulića 1450—1950«, što ga je izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1950, knjiga 39, str. 279—298. Istrgnuto iz cjelokupne naklade knjige i na te stranice tiskana rasprava Vjekoslava Štefanića pod naslovom »Još Marulićevih stihova«.

¹ Repertitorium librorum — vidi u F. Račkoga: *Oporuka M. Marulića*, »Starine«, na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, knjiga XXV., 1892.

² *Pjesme Marka Marulića*, skupio Ivan Kukuljević Sakcinski, »Stari pisci hrvatski«, knjiga I., Izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1869.

Marulićevo životno djelo odražava onaj kulturno-povijesni, nužni stvaralački dualizam, koji na jednoj strani, uvjetovan školovanjem i tradicijom, dobiva svoj odraz u latinskom jezičnom izrazu, dok na drugoj strani tendencije novoga vremena, kritična povijesna situacija i ljubav prema njegovu ugroženom gradu i njegovu narodu, uvjetuju njegovo pjesničko stvaralaštvo na hrvatskom jeziku. Ne začuđuje tako ni jedno ni drugo. Latinski su njegovi učitelji i latinskim se jezikom piše po cijeloj Evropi, gdje se uopće pišu naučni spisi. Latinski je jezik univerzalni izraz naučnih misli toga doba, pa tek vrlo rijetki izuzeci, u cijeloj svjetskoj naučnoj literaturi toga vremena, samo potvrđuju ovo generalno pravilo. Nauka kao cjelina je univerzalna, pa se zato izražava latinskim jezikom. Pojedine su pak istine praktične, pa ih Marulić izražava narodnim jezikom. Poezija i praktična filozofija (etika) počinju se izražavati na narodnom jeziku baš iz tih praktičnih motiva. Nastavak djela »naših začinjavac« posljedica je pjesničko-stvaralačke lične težnje darovitoga pjesnika našega i potreba sredine, koja treba i traži ideje-voditelje, koje bi joj pomogle u prvoj borbenoj liniji dviju kulturno-političkih tendencija na ovom dijelu svijeta. A da Marulić voli svoj narod i iz ljubavi prema njemu pjeva, izražava to svojom tezom (u latinskoj pjesmi: De quattuor Ecclesiae Doctoribus): »Amor patriae dat animum«. Ta ljubav prema domovini i narodu svome je onaj snažni motiv pionirskog stvaralaštva Marulićeva na narodnom jeziku. Njega nagone na taj rad isti oni prosvjetiteljski poticaji, koji kasnije uvjetuju i Kačićev rad. Sam Marulić to izražava u predgovoru »Juditi«. Glavna junakinja oslobađa svoju zemlju od »nadvele pogibli«. Marulić veli: »Tuj historiju čtući, ulize mi u pamet, da ju stumačim našim jazikom, neka ju budu razumiti i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke«. Dakle, neka široki krugovi čitača nađu u njoj pouku, utjehu i ohrabrenje. Njegova književna djela na narodnom jeziku nastaju zbog potrebe buđenja narodne svijesti. Njegov se iskreni patriotizam očituje i onda, kad skuplja stare solinske natpise (»Inscriptiones Salonitanae antiquae«), i kad dokazuje, u polemici s jednom talijanskom verzijom, da je sv. Jeronim bio Dalmatinac, a ne Talijan. To je sve izraslo iz istinskog i pravog domoljublja.

Da čitavo Marulićevo stvaralaštvo, jednako njegova latinska proza, kao i njegova latinska i hrvatska poezija, imade obilježje didaktičko-moralizatorsko, utvrđena je činjenica, koja se jasno očituje na svim područjima njegova životnog opusa. Već Milivoj Šrepel³ dokumentarno utvrđuje, »da je pjesniku 'Judite' svakako preča moralna tendencija nego pjesnička obradba«. I

³ Milivoj Šrepel, *O Maruliću. O 400-godišnjici Marulićeve »Judite«*, »Rad« Jugoslavenske akademije, knjiga 146., Zagreb 1901., str. 59.

Šurmin (u Vijencu, 1900.) za »Historiju od Suzane« točno konstatira: »Sigurno je po čitavoj obradbi ove pjesme, da Marulić nije imao na umu drugo, nego da općinstvu poda moralna štiva.« I baš o toj generalnoj i fundamentalnoj tendenciji Marulićeva stvaranja pisano je malo ili ništa, a i kad je ta osnovna tendencija okarakterizirana, onda je ta karakteristika izražena s negativnim predznakom. Već od Branka Vodnika, koji označava Marulićevo djelo kao »reakciju protiv humanizma«,⁴ pa sve do Miroslava Krleža, koji veli, da se »naš humanizam ugasio, upravo zaglavio u pokornosti crkvi i istinitoj vjeri«, svi zapravo tvrde jedno te isto. Kad malo dalje Krleža izriče točnu tvrdnju, da su Marulićeva djela »De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum« (1506.), »Evangelistarium« (1516.), »De humilitate et gloria Christi« (1519.) samo ideološka prolegomena za sintezu: »Juditu«⁵ (iako je ona izašla prije!), onda ni ovdje ni kasnije ne iznosi historijske uzroke za nužnost baš te i takve kulturne orijentacije; a Marin Franičević,⁶ koji je htio dati taj povijesno-ekonomski okvir, iz koga raste Marulićeva ideologija i stvaralaštvo, toliko je iznio citata i hipotezâ o prilikama, toliko je općih analogija izveo, da nam osnovni motiv Marulićeva životnog djela ne postaje ništa jasniji. Zašto su svi ti naši »dijalektici« i »mislioci« »otplovili sigurnim kursom pod okrilje Inkvizicije i pokroviteljstvo Družbe Isusove« — na to pitanje Krleža ne odgovara, kao što ni M. Šrepel ne odgovara na pitanje, zašto Marulićev »književni rad ne odiše duhom svjetovne renaissance«, i ako tu činjenicu konstatira.

A odgovor baš na to je najvažniji u okviru svakog historijskog ocjenjivanja i kategoriziranja. — Zašto taj naš humanist, taj učenik talijanskih latinskih pjesnika, padovskih averoista, taj dobar poznavalac poganske filozofije, sva svoja naučna djela i svu svoju poeziju stavlja na temelje kršćanske moralke? — Na to pitanje daje nam odgovor povijesna situacija, u kojoj je živio i djelovao naš pjesnik i filozof Marko Marulić, koji je bio s tom svojom sredinom i njenom sudbinom mnogostruko i intimno povezan.

Naši mnogobrojni filozofi-humanisti, koji su živjeli i stvarali izvan svoje domovine, u stranim kulturnim sredinama, dali su u evropskom okviru sjajne priloge svjetskoj humanističkoj prepodnoj misli.

⁴ Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb 1913., str. 99.

⁵ Miroslav Krleža, *O Marinu Držiću*, »Ogledi iz književnosti«, sv. 7, Prosvjeta — Beograd, 1949., str. 5.

⁶ Marin Franičević, *Marko Marulić i naša književna historija*, »Republika«, Zagreb 1946, broj 7—8, str. 574—602.

Tako glasoviti humanist Juraj Dragišić, rođen u Srebrnici u Bosni (†1520.), poznat pod imenom Georgius Benignus de Salvialis, (a Franjo Marković ga spominje pod imenom Juraj Dobrotić⁷), bježeći ispred turske okrutnosti iz Bosne, dolazi u Dubrovnik i odanle dalje na univerzitetu Italije (Roma, Firenze, Bologna, Pavia i dr.), pa u Paris i Oxford. Postaje odgajatelj na kneževskim dvorovima Urbina i prijatelj Lorenza Magnifica, te član glasovite platonske akademije Gemista Plethona. Dragišić kao sveučilišni profesor u Pisi i rektor u Firenzi spada u krug najznatnijih predstavnika neoplatonske filozofije toga vremena, koja je tada predstavljala slobodarsku antiaristotelovsku struju, odvajajući se od petrificirane sholastike. Ako uzmemo u obzir i činjenice, da je s glasovitim Ulrichom Huttenom napadao strogu sholastičku ortodoksiju, i na drugoj strani branio na lomači spaljena Savonarolu, onda se ne moramo čuditi, što se neko vrijeme morao skloniti »pred ljutinom protivnika svojih« u Dubrovnik (1497—1500). Marković s pravom zaključuje, da su Dragišića na taj »slobodniji filozofijski smjer naklanjale pobude bogumilske, koje će on biti iz Bosne mlađahan sobom ponio u svijet« (str. 21). Svojim latinskim djelima ušao je u povijest evropske filozofije.

— Kad bismo još spomenuli glasovitog suvremenika Dragišićeva franjevca Benka Benkovića (rodod iz Zadra, † 1525), poznatog aristotelovca Duns Scotova smjera, a protivnika tomizma, koji je bio profesor filozofije na Sorbonni u Parizu, ili Dubrovčanina Grgura Nataliusa Budisaljčića († 1550), znamenitog tomista i protivnika neoplatonika, čija glasovita polemika s Agripom od Neteshelma ulazi u najglasovitije rasprave toga vremena, ukazali bismo tek na neke u plejadi znamenitih i istaknutih humanista iz naših krajeva. Mogli bismo stranice i stranice ispisati bilježeći samo imena i djela tih naših plodnih humanista. Jedan od njih (Vasil Gučetić) dobio je čak i ovaj epitaf: »Hic situs est ille, qui scripsit opuscula mille«. — Svi oni učestvuju u onim odlučnim ideološkim borbama s preživjelom i dotrajalom sholastikom, bez kojih je nemoguće i zamisliti nosioce novoga prirodnjačko-filozofskoga evropskog pokreta, koji se označuje imenima Cardanusa (1501—1571), Telesiusa (1508—1588), Petrića (1529—1597), Campanelle (1568—1639) i Giordana Bruna (1548—1600), koji polažu temelje novim monističkim pogledima u filozofiji i nauci. Svi su ovi naši humanisti na prelomu tisućljeća evropske povijesti revidirali i lomili jednu dotrajalu, petrificiranu ideologiju, koja je bila kao nadgradnja nad društvenim uređenjem, koje nije moglo više odolijevati tendencijama razvoja nove socijalne strukture i snagama nove ekonomike. Svi su oni crpili misli i ideje iz obnove

⁷ Franjo Marković, *Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj stranu Velebita u stoljećih XV. do XVIII.*, Rektorski govor, god. 1881.

klasičke na jednoj strani i iz snažnih prirodonoaučno-tehničkih uspjeha na drugoj. Ukrućeni kalupi crkveno-školske mudrosti se lome, a nova vjera u čovjeka, njegovu moć i vrijednost, raste. Nove životne mogućnosti i nade otvaraju nove životne perspektive i postavljaju nove ideale. Na toj do danas najznačajnijoj prekretnici kulturne historije, naša zemlja i naš narod daju Evropi desetke i stotine ljudi, čija imena uđu u povijest zapadno-evropske kulture kao značajni faktori njena napretka. Međutim, sve te filozofije niti su odraz našega života, niti izraz naše sredine. Svi ti naši humanisti daju uglavnom rješenja problema, koji daleko od naših životnih briga i problema predstavljaju nadasve vrijedne priloge i pobude univerzalnoj nauci Evrope, ali bez životne veze sa svojim narodom.

Oblici, tendencije i uvjeti života svakog pojedinog naroda toliko su raznoliki, da se ni naučne misli ni poezija ne mogu iz jedne sredine presađivati u drugu, a da u njoj ne ostanu mrtve. Tako je onda jasno, da se ni mjerila ni ocjene historije ne mogu univerzalno primjenjivati, a da ne budu netočne i nepravedne. Zato se i životno djelo Marka Marulića ne može ni povezivati ni mjeriti s djelima ovih naših zemljaka, koji žive i rade daleko od svoje zemlje. Tako posebno mjesto u kulturnoj historiji našoj, a onda i evropskoj zauzima Marko Marulić, koji živi i stvara u svojoj domovini, u svom rodnom gradu, u posebnim uvjetima našega života i naše kulture. On stvara doista za široku čitalačku publiku i za potrebe života, koje diktiraju teške brige njegove tadašnjice. To nije potreba škole, to nije sholastika, nego su to potrebe života, životna filozofija. One su odraz naših životnih briga i muka, odgovori na naša realna životna pitanja.

Na historičarima je i biografima, da na arhivskoj građi izgrade i provjere sve pojedinosti krupnih historijskih događaja konca XV i početka XVI vijeka, u kom je razdoblju svoja životna iskustva sabirao i aktivno u životu svoga naroda učestvovao potomak stare velikaške obitelji, plemić i dostojanstvenik splitski, Marko Marulić. Oni su već mnogo toga u pojedinačnosti otkrili, a mnogo toga već i ispravili, tako da mi danas sigurno znademo, da nisu točne nekadašnje tvrdnje, da je Marko Marulić bio, pa ni one dvije godine, kad se povukao iz Splita, fratar u Nečujmu, jer tamo samostana nije ni bilo. Nikad nije bio fratar ni isposnik ni prezirao zemaljska dobra. Baš obratno! A to, što je živio u Nečujmu, posljedica je njegove ljubavi za selo, kamo je i svoje prijatelje na gozbe pozivao. Veoma je cijenio antikne pisce, koji hvale selo, kao na pr., Katona (»De agri cultura«), Varona (»Res rusticae«) i Kolumelu (»De re rustica«). U popisu njegove biblioteke (u oporuci) posebno mjesto zauzima baš ova literatura. »Vršio je kao plemić svoje građanske dužnosti, brinuo se za svoju imovinu, štitiio rodbinske koristi, izlazio na trgove i ulice i bio u

stalnom dodiru s ljudima.«⁸ — A političko-povijesna situacija? Cijela Bosna i veliki dio Hrvatske bili su već pod turskom okupacijom. Odredi i naoružane grupice Turaka dolazile su sve do zidina splitskih, a pljačkaške bande turske pljačkale su za života Marulićeva solinska i splitska polja, Trogir i dr. Dalmaciju zahvaća sve veća nevolja i bijeda pod pritiskom turskih provala i pljački. Tri brata Markova sudjelovala su kao zapovjednici splitskih galija u borbi s Turcima i, čini se, da su u tim bitkama i poginula. Split je bio pun ranjenih i tužnih izbjeglica, koji su napustili svoje domove, koje su im Turci pretvarali u garišta. Ta je sudbina lebdjela neprestano i nad Splitom.

Ta teška i trajna ratna psihoza, ta ugroženost slobode njegova grada imala je jači utjecaj na probleme njegovih djela i sadržaja njegove poezije nego one ekonomske perturbacije vremena, u kome mlada građanska klasa svojim prosperitetom prisiljava i plemić Marulićeva roda, da se i u njih očituje i briga za očuvanjem starih pozicija i gramzljivost za zemaljskim dobrima, kojih je u njih sve manje. Ta polagana smjena feudalnih organizacionih oblika društvene ekonomike, koja više ne može odolijevati tendencijama nove građansko-kapitalističke proizvodnje, izazvane otkrićima i napretkom prirodnih nauka i njima uvjetovanim razvojem tehnike, bila je upravo nevidljiva pred vitalnom ratnom ugroženošću njegova naroda. Ti ekonomsko-socijalni problemi nisu našli direktnog odjeka u sadržajima Marulićevih literarnih djela, nego tek indirektno i djelomično kod pitanja depravacije vodećih tada prosvjetnih središta — samostana i crkava.

Marulić je bezuvjetno bio dobar poznavalac sviju strana javnog i političkog života svoga grada i uže domovine. On se kao član Gradskog vijeća bavio gotovo svim javnim poslovima. Bio je počasni gradski sudac (»iudex honorabilis«) i član sudišta (»iudex curiae«), pa je i kao takav upoznao mnoge strane života. Bio je i ispitivač notarskih spisa, a i druge je službe kao plemić vršio. U njegovim se satiričkim pjesmama, u kojima šiba mane svoga vremena, vidi i dobro poznavanje i kritično zapažanje svih pojava života njegove sredine. Flsković točno veli: »Pjesnik nije bio osamljenik niti se u pustoš od ljudi odmetao' (Kolendić), nego je sve do svojih odmaklih godina stajao u dodiru s ljudima, i to ne samo svoje klase, već i sa zanatlijama i seljacima iz neposredne i dalje splitske okolice«.

Međutim, u teškoj povijesnoj situaciji, u trajnom ratu, stojeći pred kulturno-političkom alternativom: ili islam ili kršćanstvo — (tertium non datur!) — Marulić je mogao birati samo ovo drugo. Na ovom dijelu svijeta i u ovom času čak nije mogla postati

⁸ Cvito Flsković, *Prilog životopisu Marka Marula Pečenica*, »Republika«, god. VI., broj 4, Zagreb 1950.

aktuelna alternativa: sholastika — reformacija. Kršćanska ideja ne samo što je bila izrazita antiteza islamu, nego je ona bila i onaj borbeni barjak, pod koji je Marulić jedino mogao pozivati i svoj narod i njegove borbene saveznike. (»In Christo credentium unum est regnum, una ecclesia«). Marulić doista i piše poslanicu papi Hadrijanu VI, jer samo njegova riječ može mobilizirati tada najjače borbene snage u Evropi. Sam natpis te poslanice ukazuje na smisao molbe: »Epistola Domini Marci Maruli Spalatensis ad Adrianum VI. Pont. Max. de calamitatibus occurrentibus et exhortatio ad communem omnium Christianorum unionem et pacem«.⁹ Marulić u poslanici opširno prikazuje bespomoćnost svoje zemlje, koja od Dunava, Beograda preko Save i Drave sva leži pod muhamedanskim jarmom, razrušena, popaljena i slaba. Dok se evropski narodi međusobno tuku — barbarin u Evropu prodire. U poslanici Marulić doslovno veli: »Nam dum alii aliis perneciem meditantur, dum mutuo mordentur, divisos ac debilitatos Barbarus captata occasione invadens facile superabit«. Marulićevo rodoljublje i poziv evropskim narodima, da obustave međusobna ratovanja i da povedu zajednički rat protiv Turaka, najočitiije je izražen u dodatku njegova djela »De ultimo Christi judicio«, koji glasi: »Persecutiones tamen a Mahumetanis patimur, et in dies Christianorum regna Infidelium armis occupantur. Et nihilo minus inter tribulationes istas non minuitur malitia multorum, sed abundat. Neque solum refrixit charitas, verum etiam odia multiplicantur. Haud satis est Christianis, quod ab infidelibus infestantur, inter se dimicant, inter se digladiantur, gens contra gentem, regnum adversus regnum. Nostra quippe memoria, tanta Gallorum, Hispanorum, Italarumque strages facta est, tot fortium virorum caedes perpetrata, ut ad effugandos ab Europa atque Asia Muhametanos satis essent. Nunc vero ita adhuc agunt, ut reliquum orbem illis facilius possidendum relinquunt, milite vacuum, ac defensoribus exutum.«¹⁰ Marulić ukazuje na nevolje i žrtve, koje njegov narod pridonosi za svoju, a time i za slobodu ostalog kršćanskog svijeta. (»Commune periculum communibus armis propulsandum est«).

U svojim pjesmama (»Molitva suprotiva Turkom«, »Tuženje grada Hjeruzolima«, pa i u »Juditi«) Marulić pokazuje na tu tešku sudbinu pod osmanlijskom vlašću, plač i umiranje i djece i žena pod nogama nemilosrdnoga poganina, pa moli papu, da mobilizira od španjolaca do Austrijanaca, čeha i Mađara sve u borbu protiv Turaka. (»Skupi sve krstjane, ter se počni rvati, to vidiv pogane, jati će bigati«). Sve te pjesničke tvorevine Marulićeve imadu izrazitu historijsku-političku tendenciju. — Kršćanstvo, i to jedino kršćanstvo, može spasiti njegov narod. Kršćanski

⁹ Roma, 1522.

¹⁰ *Građa za povijest književnosti*, II., str. 15.

tabor predstavlja jedinu silu, koja se može mobilizirati za rat protiv Turaka. Najveće njegovo literarno djelo na hrvatskom jeziku, njegov »libar, u kom se uzdrži istorija svete udovice Judit«, i nije drugo nego prepjevana priča o biblijskoj junakinji, koja oslobađa svoj narod od »velike pogibli«. Ta »velika pogibao« osnovni je motiv Marulićeva sveukupnog literarnog, jednako umjetničkog kao i naučnog stvaralaštva. Mnoga pak uzastopna izdanja »Judite« pokazuju jasno i aktuelnost tematike i jak široki interes, koji je mogao rasti baš samo na potrebama života samog.

U tim činjenicama historije leže uvjeti i izvori Marulićeve filozofske, odnosno točnije moralno-etičke koncepcije. On nije mogao studijem klasika doći do vjerskog indiferentizma, ili čak poganizma, jer to nisu dopuštale prilike njegova kraja i nevolje njegova naroda. On čak nije mogao ući ni u kontroverze svojih učitelja averoista i alexsandrista. On se nije mogao prikloniti ni Barozzijevu averolizmu ni Pomponacijevoj peripatetskoj školi, ali ne zato, kako drži Šrepele, što se »sve ove operacije oštre misli njeguju na štetu srca, čuvstva, mističnoga života«,¹¹ nego zato, što su one bile nevažne i neodlučne, dapače i štetne za potrebe njegove sredine i za svrhe, zbog kojih je Marulić pisao. Sve te »teoretske dispute« predstavljale su nevažne nijanse za stajalište, koje je potrebno Marulićevoj životnoj praksi, životu njegove sredine. — I kad Marulić prevodi na hrvatski Tomu Kempenskoga, onda to ne čini iz teoretskih motiva, zato »što se Toma Kempenski priklanja mistici« (Šrepele), nego iz istih razloga, zbog kojih je to djelo štampano u tisućama primjeraka po Evropi. Ono je svojim načinom osvajalo tisuće čitalaca i poučavalo ih u idejama, do kojih je bilo i Maruliću stalo. Uostalom, da je njemu više do moralne pouke, da mu se ona ukazuje potrebnijom i korisnijom od suhe erudicije i beskorisne spekulacije, svjedoči i ovaj jasni odlomak iz pogovora njegova »Evangelistara«: »Huc igitur vota, huc studia vestra conferantur, ut si minus liceat eruditionem simul et virtutem possidere, magis optetis probitate sine doctrina, quam sine probitate doctrinam«. — Ta praktična stvaralačka tendencija dominantna je tendencija Marulićeva životnog rada. I latinski epitafi njegovih prijatelja to svjedoče. Marulić je pisao, da moralno jača svoj narod u borbi protiv jakog i nesmiljenog neprijatelja. Trebalo je i moralne jačine, svjesne narodne povezanosti i ideološkog jedinstva i čvrstoće za obranu grada i zemlje na granicama evropske civilizacije. A to je u doba Marulićevo moglo dati još uvijek jedino kršćanstvo. I zato je proizvoljna i historijski netočna tvrdnja Marina Franičevića, koji već za to stoljeće veli, da je kršćanstvo bio »vezano za jednu epohu, koja je bila prošla, ostala je gola forma, obred, parada, ona je postala

¹¹ M. Šrepele, *O Maruliću*, »Rad« 146, str. 8.

samo sredstvo za uspavljivanje savjesti«. Marulić sigurno nije moralizirao i filozofirao zato u kršćanskom duhu da »paradira« i da »uspavljuje« savjesti, nego baš obratno, da te savjesti budi i jača. U gradu ratnih izbjeglica, ratne strave i nervoze nije bilo mjesta »paradiranju« niti je to bilo vrijeme za »uspavljivanje savjesti«. Trebalo je utjehe, samopouzdanja i vjere u pobjedu dobra, a te su vrednote, i ako na prelomu tisućljeća, još uvijek bile jasno određene samo u kršćanskoj ideologiji.

Marulić je osuđivao i smatrao grijешnom zabludom i opasnošću za lomljenje jedinstvenog obrambenog fronta protiv Turaka i patarenstvo. U »Molitvi suprotiva Turkom« on veli »Rarsrjen činjaše, da tvojega puka pod vlast stavljaše patarenska ruka«.

Iz već dosad iznesenog jasno izlazi, da je Marulić prvenstveno moralist, a ne etičar. On izlaže i obrazlaže moralna načela, on daje životne upute i podvrgava kritici moralne depravacije puka, a pogotovo onih, koji bi taj puk trebali u moralnom odgoju voditi. U toj je kritici Marulić vrlo odvažan i odlučan. On tako manje teoretski raspravlja o pitanjima izvora, o zakonima i svrhama moralnoga držanja i ocjenjivanja, što sačinjava predmet etike. I to je determinirano potrebama njegove sredine, u kojoj valja — ne teoretizirati o moralu, nego praktički ukazati na put moralnoga života. To je urgentna potreba u času, kada treba kompaktno nastupiti u borbi protiv neprijatelja u gradu, gdje ekonomski prosperitet nove građanske klase izaziva i izlaženje iz okvira feudalno-crkvenog, i ako često hipokritskog, moralnog rigorizma. Ta nova moralna praksa naginje etičkom naturalizmu, hedonizmu ili čak utilitarizmu, a to je stajalište, koje od moralnoga relativizma lako dovodi i do nihilizma. Marulić takovo gledanje odbacuje, jer to ne može da služi kao čvrsta osnovica moralnoga života. I zato on teži da moralno shvaćanje čvršće poveže sa supranaturalističkom etičkom koncepcijom kršćanske dogmatičke moralke i heteronomne etike. — Tako se u njegovu i teoretskom i pjesničkom moraliziranju naziru principi njegove etike. Vidi se, na kojim etičkim osnovama počiva ta moralka.

Njegov »Evangelistarium«¹² i nije drugo nego kršćanska moralka, u kojoj se, u vezi s osnovnim krepostima (fides, spes, charitas), iznosi mnoštvo praktičnih uputa za najrazličitija pitanja i probleme života. Etiku smatra, kako ističe u predgovoru toga djela, najznačajnijom i osnovnom filozofskom disciplinom. Doslovno veli: »... sicut sol omnium siderum fulgentissimus pulcherrimusque habetur, ita supra omnes scientias eminent illa, quam ethicem vocant, quia de morum vitaeque cultu pertractat.

¹² *Evangelistarium M. Maruli Spalatiensis, opus vere Evangelicum sub fidei, spei et charitatis titulis VII. libros partitum*, Coloniae, 1529., IV. izdanje.

Cum enim nihil in homine laudabilius virtute sit, nihil vitio detestabilius, quid ea doctrina magis egregium magisque amplectendum videri debet, quae hominem ipsum instruit ac erudit, qua ratione et a malitia declinet et studeat probitati?«. — »Evangelistarium« je zapravo »mudar voditelj po teškom putu ljudskoga života«. Pisac predgovora gore citiranog izdanja veli za djelo: »Taceo multiplicem litterarum cognitionem, ut utrum elegantiore stylo an doctrina magis valeat, non facile possis dijudicare. Donavit itaque nos divino hoc opusculo, ut alias alia. Cui Evangelistarium nomen indidit, ex intimis sacrae theologiae fontibus, abditaque utriusque instrumenti lectione haustum. Totam triperitam moralem philosophiam complectitur«. Sam međutim Marulić skromno u predgovoru veli, da u tom djelu nema ničega originalnog, nego da je sve vjerno iz svetih knjiga izvađeno.

Problematika njegova zahvaća daleko šire područje moralnoga života nego što sam naslov izražava. Već u prvoj glavi, gdje se govori o vjeri, Marulić daleko prelazi okvire problema religioznosti, a i sami naslovi pojedinih poglavlja (»De animi constantia«, »De animi inconstantia«, »De animi fortitudine«, »De animi imbecillitate«, »De contemptu gloriae«, »De gloriae appetitione«, »De mortis conditione«) pokazuju mnogostranost etičke tematike.

Nasuprot stoičkoj etici, koju smatra najvišim izrazom naučne, filozofske etike, postavlja Marulić kršćansku, i u predgovoru »Evangelistariuma« veli: »Quibus profecto si obtemperare curabimus, non erit ipsa sibi pretium virtus, ut Stoici dixerunt, sed virtuti merces accedet, pro mortalitate immortalitas, pro corruptione incorruptio, pro miseria beatitudo, denique deo ipso frui licebit cum dei jussa peregerimus, eiusque perpetuo gaudebimus conspectu, qui sua luce omnia illustrat, sua sapientia omnia gubernat, sua potentia omnia sustentat.«

Problem vječnosti i problem smrti, kao vrhovno mjerilo moralnoga vladanja, ne dolazi nikada u obzir u staroklasičnoj etici. Marulić pak baš na njima osniva čitavu svoju moraliku i izvodi svoju etiku. Evo jednog takvog mjesta: »Non est ibi stabilis gloria, ubi non est vita diuturna. Nobilem ignobili, liberum servo, divitem pauperi, strenuum ignavo, doctum indocto, sapientem stulto, regem denique privato aequat mors«. —

Samo je djelo, kao praktična knjiga života, doživjelo brzo deset izdanja.

Marulićevo djelo »De institutione bene beateque vivendi«,¹³ štampano od 1506—1796. mnogo puta u latinskom originalu (u Veneciji, Solingenu, Baselu, Kölnu, Antverpenu, Parizu), a prevedeno na talijanski, njemački, francuski i portugalski jezik, je djelo, koje je svojim uspjehom u stranom svijetu nadmašilo

¹³ *M. Maruli Spalatensis De bene beateque vivendi*, Basileae, 1513.

sva djela svih naših pisaca, koja su štampana prije i poslije Marulića sve do naših dana. I po predgovorima raznih izdanja i po raširenosti djela očituje se visoka vrijednost, koja se tomu djelu stoljećima pridavala. Samo je djelo još bogatije nego »Evangelistarium«, jer je nadopunjeno etičkim pogledima grčkih i latinskih pisaca, a i uzor mu je rimski pisac Valerius Maximus.

U nizu primjera pokazuje Marulić, kako su se plemeniti i umni ljudi odricali svih zemaljskih dobara (»De terrenis bonis«) i odlučivali se za nadzemaljske vrijednosti, kako su bježali od isprazne sreće (»De inani gloria fugienda«) i željeli skromnost (»De humilitate appetenda«), nisu čeznuli za počastima (»De dignitatibus non concupiscendis«), izbjegavali su lakomost (»De avaritia vitanda«), radije bili u siromaštvu (»De paupertate servanda«), u samoći (»De vita solitaria«), da bi bili što slobodniji od svega zemaljskog, prolaznog i bezvrijednog. Marulić ide sve do praktičnih uputa o budnosti, snu i krevetu (»De vigiliis et somno et strato«) i tu veli: »Omnes nos filii lucis et filii diei sumus, non noctis neque tenebrae, igitur non dormiamus sicut caeteri, sed vigilemus et sobrii simus.«

Uvijek u početku Marulić daje mali opći uvod o nedostacima zemaljskih dobara i o ljudskim slabostima, pa onda nasuprot njima postavlja etički vrijednosni ideal u smislu kršćanske moralke. Svagda niže primjere iz kulturne, a napose crkvene historije. Navodi najprije primjere za muškarca, pa onda i za žene. Moralne pouke dane u slikama treba da služe kao uzori u životu svijui i svima.

Djelo predstavlja tako za ono vrijeme univerzalnu riznicu etičkih teorija i moralnih shvaćanja, koja se sva usklađuju ili odbacuju prema kršćanskom etičko-vrijednosnom mjerilu. Djelo je pisano — kao i ostali moralni spisi — u nizu interesantnih sličica sa zornim primjerima iz svagdašnjega života i života uzornih ljudi. Te poučne anegdote (a ne biografske cjelovitosti!) uzete su ponajviše iz svetog pisma, ali i iz druge literature, gdje se vrijedni ljudi spominju. Usput knjiga daje i primjere, koji kritički ukazuju na slučajeve farizejstva i hipokrizije, kakvi se nalaze kod onih, koji tek izvanjski priđoše vjeri i crkvi, da bi se lično okoristili, a sami po njima ne žive. I u parabolii 44. prikazao je Marulić taj tip čovjeka pod naslovom: »De doctore, qui aliter docet, aliter vivit«. — Svuda ista moralno-didaktička tendencija: predbiti i osvojiti ljude za načela, za principe, za vrednote pravoga kršćanskoga života.

Marulić poznaje klasičnu grčko-rimsku etiku. On poznaje moralna načela i etička shvaćanja svoje moderne tadašnjice. On vidi u afirmaciji etičkih načela grčko-rimskog kulturnog kruga i nedostatke prema kršćanskoj etici. Kao najjasniji primjer, kako

Marulić prerađuje principe staroklasične moralke prema principima kršćanske moralke, može da posluži njegova pjesma: »Stumačenje Kata po Marku Marulu S.«.

Franjo Maixner u svojoj raspravi o prijevodima Katona u hrvatskoj literaturi¹⁴ navodi desetke i desetke Marulićevih amplifikacija misli u preradbi Katonovih moralnih distiha. U samu Maixnerovu tezu o starosti tih »Dicta Catonis« ili »Disticha moralia Catonis«, da li su iz konca IV stoljeća, kako tvrdi Maixner, ili iz početka III stoljeća, što je, čini se, točnije — ne bismo ulazili, kao ni u pitanje, da li su to distisi Katona mlađeg ili starijeg, Seneke, Cicerona ili nekog petog, jer to za naš problem i nije važno. Svakako stoji činjenica, da su Katonovi latinski heksameterski distisi služili kroz čitav srednji vijek i sve do XVIII stoljeća po čitavoj Evropi kao knjiga za učenje i teoretsko obrazlaganje morala. »Dicta Catonis« prevedena su na sve evropske jezike. Na češki ih je, primjerice, preveo veliki pedagoški reformator Komenski.

Pisac tih stihova bio je svakako poganin, ali zastupnik strogih stoičkih načela. Ta načela su tokom stoljeća doživljavala različite ispravke, ali Marulićeve su korekture dokumenat njegove krćanske rigoroznosti. On ih na svakom mjestu, gdje je misao više poganska, zamjenjuje kršćanskom, a gdje je nejasna u kršćanskom smislu, Marulić je nadopunja i obrazlaže. Ukratko, on na mnogo mjesta dotjeruje stoičku etičku koncepciju u smislu kršćanske moralke i kršćanskoga životnoga naziranja. Dodaje misli, kojih Katon nije ni mogao imati, pa prema tome »stumačenje Kata« je zapravo kršćanska interpretacija stoičke etike. Uzmimo samo kao primjer Katonov »ne timeas mortem«, koje načelo u grčkoj etici zastupaju i stoici i epikurovci, jer strah od smrti smanjuje svagda životnu sreću i potreban duševni mir. Ti Katonovi stihovi u smislu starogrčke etike doslovno glase:

»Ne timeas illam, quae vitae est ultima finis:
qui mortem metuit quod vivit, perdit id ipsum«.

A kako ih parafrazira odnosno »tumači« Marulić? Ovako:

»Pripravit se nastoj tere se ne ć' bojat,
kad dojde konac tvoj, da s ufanjem stojat;
ufanje će t' podat od grihov kajanje,
jer bog di, da će dat kajanim spasenje«.¹⁵

¹⁴ Franjo Maixner, *Prijevodi tzv. »disticha moralia Catonis« u hrvatskoj literaturi*. — »Rad« Jugoslavenske akademije, knjiga LXXIV., Zagreb 1885.

¹⁵ »Stumačenje Kata po Marku Marulu S.«, »Stari pisci hrvatski«, knjiga I., 1869, str. 129.

To »tumačenje« nema nikakove veze s klasičnim stoicizmom. Stihovi su interpretirani u smislu kršćanskoga gledanja na problem smrti. Staroklasično stajalište, koje glasi: »Dok je nas, dotle nema smrti, a kad dođe smrt, onda nema više nas«, nema nikakove veze s kršćanskim ufanjem, kajanjem i spasenjem, s ovim prevodilačkim nadopunjenjem Marulićevim. — Kada dolazi do nekršćanskog, egoističkoga načela »dum fueris felix, semper tibi proximus esto«,¹⁶ onda ga izostavlja i umeće sasvim novi smisao u stihove. Jasnopak izražen stih u smislu kiničke etike: »Paupertatis onus patienter ferre memento« prevodi Marulić i nadopunja ovako: »Uboštva težinu s utrpinjem nosi, a raja višinu razmišljaj i prosi«¹⁷; ili stih: »Felices obeunt, quodrum sine crimine vita est« nadopunja: »On blažen i slavan s ovoga svita gre, ki griha pokajan ispočevjen mre«.¹⁸

U tom vidu, u nizu parafraza izvodi Marulić cijeloga Katona, pa se često pitamo, zašto su oni latinski originalni stihovi i citirani. — Namjenjujući pak te poučne moralne stihove širokim narodnim krugovima, Marulić i klasičnu formu (heksametre) zamjenjuje svojim dvanaestercima sa srokovima u sredini i na kraju stiha, da bi u takvu obliku, koji je smatrao pristupačnijim, pružio širim narodnim redovima praktične životne upute, koje ne mogu biti poganski neodređene, nego u kršćanskom duhu jasne i precizirane, a što je u skladu s čitavim radom Marulićevim.

U svom djelu »Dialogus de laudibus Herculis. Interlocutores Poeta et Theologus«¹⁹ Marulić jasno izlaže svoje stajalište na vrijednosnu relaciju grčko-rimskog moralnog shvaćanja prema kršćanskoj moralci.

Problem najvišega dobra kao mjerilo hijerarhije svih etičkih vrednota, kako je postavljen još u prvim sokratskim školama u antitezama između Kinika, Kirenjana i Megarana, došao je preko »kršćanske renesanse« (od VIII—XI stoljeća) sve do svjetovne renesanse, t. j. do vremena u kome filozofira Marulić. Različite koncepcije hedonizma i eudajmonizma, gdje se smisao i vrijednost života nalazi jednom u tjelesnim nasladama, a drugi put u bespotrebnosti i duševnom miru, baziraju sve na principima autonomnoga morala i subjektivne sreće, koja leži u lično odabranom životnom idealu. Marulić taj moralni subjektivizam i relativizam otklanja. On kritizira i odbacuje sve forme moralne autonomije, utilitarizma i hedonizma. I dok se u »Evangelistariumu« suprotstavlja svjetovnoj filozofiji evanđelje, u »De institutione« životima znamenitih ljudi životi svetaca, u ovom se dijalogu suprotstavlja pjesniku-humanistu teolog.

¹⁶ Isto, str. 132.

¹⁷ Isto, str. 129.

¹⁸ Isto, str. 149.

¹⁹ *Liber Marci Maruli Spalatensis, De laudibus Herculis. Interlocutores Poeta et Theologus*, Venezia 1524.

Sama dijaloška forma literarni je oblik humanizma, kojim se imitiraju stari grčki i rimski klasici, a ovdje specijalno Platonov filozofski način izlaganja. Njima se i postiže naročita živahnost i uvjerljivost pri izlaganju i obrani misli. Kao što Platon u svojim dijalozima iznosi često onaj realistički ugođaj, u kome se neka scena (susret, gozba, sastanak i sl.) odvija, tako i naš Marulić opisuje susret bogoslova i pjesnika u sjenama platana za vrijeme ljetne žege, a kad se dugi dijalog završava, kod oproštaja njihova, sunce već pomalo zalazi. Sam pak polemički dijalog živahan je i toliko realističan, da nam naš filozof čak i raspoloženje pjesnika iznosi kad ovaj, naime, osjeti, da ga bogoslov u njegovu izlaganju dosta pažljivo ne sluša.

U dijalogu raspravljaju pjesnik i bogoslov. Ovaj prvi predstavlja humanista i čovjeka, koji cijeni materijalna dobra. Bogoslov je nosilac ideje kršćanske moralke. I kad bogoslov pita pjesnika »Koje smrtnike slave pjesnici najviše?« — pjesnik odgovara »Oni pjevaju najviše o davnim herojima, kakvi bijahu Herakle, Jason, Perzej, argivski Diomed, Ajant, Meleagar, Odisej, Tesej, Ahilej, Eneja i njima slični. Bijahu to junaci veći od običnih ljudi. Najveći je među njima bio Herakle«. — I pjesnik sada glorificira junaštva Heraklova, a bogoslov oponira i pokazuje, kako je najveći junak onaj, koji može savladati samoga sebe. »Fortior est enim qui carnis lascivientis violentiam continentiae virtute calcat, quam qui virium magnitudine aprum superat«. Naturalno dobro, kao npr., junaštvo lava nije drugo nego drzovitost. Nasuprot tome daleko je veće dobro — poniznost. Poganski Kerber je zapravo troglavi vrag, koji hvata ljude bilo nagovaranjem na zlo, bilo umiljavanjem, bilo strašenjem. Pravi kršćanin sve to odbacuje, i kad konačno bogoslov uvjerava pjesnika, da se prava vrijednost i slava može postići samo mudrošću i svetošću duha, onda mu se pjesnik zahvaljuje na tom nauku, jer i sam uviđa: kad bi tjelesne prednosti bile vrednije, da bi bila zvijer vrednija od čovjeka. — Bogoslov upućuje na preziranje ispraznih basni i priklanjanje propisima i uredbama crkve. — Ukratk u antitezama ideala hedonističko-naturalističke i autonomne poganske moralke, postavlja Marulić principe asketsko-spiritualne i heteronomne moralke kršćanske.

Međutim Marulić ne ostaje samo kod moralke. On prilazi i kritici teorije moralke — k etici. U svojoj latinskoj pjesmi, prevedenoj pod naslovom: »Versi, ravno pročititi, stoički, okomito pročititi, epikurejski. Marko Marulić složio« (isp. str. 23 ovoga Zbornika), suprotstavlja vrlo duhovito stoički i epikurejski životni ideal. Priklanja se, dakako, kao i čitava crkvena renesansa, stoičkom idealu. Stoički se, naime, etički ideal, poklapa po svojoj rigoroznosti i cijeni duševnoga mira i duhovnih vrednota s kršćanskim moralnim idealom, iako nema u njemu prave sigurnosti.

U svojim Parabolama²⁰ — naročito desetoj — Marulić sadržajno određuje epikurejske i stoičke odnosno kršćanske etičke vrijednosti. Suprotstavlja bogatstvu, časti, raskoši, požudi i osjetnim, tjelesnim užicima konkretne, asketske ideale (siromaštvo, samoodricanje, obuzdavanje, poniznost i dr.). U tom leži smisao etičnosti i vrijednost života.

Marulić ulazi u — još i danas aktuelan psihološki problem odnosa između osjetnosti i razuma, nagona i moralne svijesti, odnosno savjesti. U paraboli: »De quinque sensuum pugna« na slikovit način prikazuje tu vječnu unutrašnju borbu ljudsku i pobjedu razuma nad nagonima, samo u slučaju nepopustljive borbe protiv svih osjetnih požuda. »Sin vero fortiter constanterque repugnauerimus, rationis freno carnis appetitum compecentes...«.

Valja uopće podvući, da Marulić često daje vrlo dobre psihološke analize, koje upravo začuđuju, kad se znade, kada je on svoje djelo pisao. Kad govori o ljudskoj sklonosti zlu i mogućnostima da i mali zli utjecaji uvelike mogu pokvariti cjelinu (... »modicum fermentum totam massam corrumpit«, 20), onda u slikovitim prikazima unutrašnje borbe naše svijesti, — sklonosti i savjesti, — pokazuje da poznaje živu, pravu, svagdašnju ljudsku dušu i njene vječne tegobe.

Marulić vidi u filozofskoj etici uvijek sumnju, koja je, po njegovu mišljenju, za filozofiju karakteristična, ali za životnu praksu, kao nestalnost i neznanje, neupotrebljiva. U prvoj od svojih parabola Marulić doslovno veli: »Dubitare autem philosophorum est, qui nihil certi affirmant«. Ili u uvodu svoga »Evangelistariuma« gdje veli: »Errare utique ipsi philosophi potuere, sicuti et errarunt in plurimis, quoniam homines erant: deus autem, quia solus consummatissimae sapientiae est, falli aut errare nullo modo potest«. Kako vidimo relativističku filozofsku etiku odbija, jer ona ne može ništa sigurno u životu postaviti. Jednako tako u posveti svoga djela »De institutione bene vivendi« odbacuje kontradiktorna, i ako oštroumna filozofska mišljenja ovim riječima: »Taceatur philosophorum acumen soli ei, qui deo credere, veritatem investigarunt«. Relativizam je karakterističan za gotovo sve autonomne etike. U grčkoj filozofiji prevladan je Platonovim idealizmom, a u kršćanskoj etici transmندانom heteronomijom morala. Ni renesansna filozofija, koje je rušilačka sumnja jasno izražena tek daleko poslije Marulića u Descartesovoj: »De omnibus dubitandum est«, ne aplicira tu sumnju na područje morala. Sam Descartes primjenjuje svoju metodičku skeptiku na sva područja — izuzev moralnoga, znajući, da etička sumnja i relativizam lako dovode do nihilizma, koji je teoretski neo-

²⁰ *Marci Maruli Quinquaginta Parabolae*, 1518.

drživ, a praktički neupotrebljiv. I Descartes se kod pitanja morala utječe tradicionalizmu.

Marulić, kome etika i moralika treba, ne zbog teoretskih meditacija, nego za praksu života, jasno uviđa, da se relativističkim shvaćanjima ne može ući u odlučne i teške borbe na predziđu kršćanstva. Samo u kršćanskoj vjeri postoji sigurno uporište moralnog života. Evo teza iz Parabola: »Virtutis radix fides est« (2), »Attendite a falsis prophetis« (4). Vjera i oprez od zabluda osnov su moralnoga držanja. Marulić uviđa i tvrdi, da je ljudski život na zemlji samo borba (»... militia est vita hominis super terram...«) (16), i u tu borbu valja odrešito i smjelo ući, da se dođe do životnog cilja i ostvari njegov smisao. U 16. paraboli daje za to ovu pouku: »Haec parabola nos omnes respicit, quibus in hac vita assidue pugnandum est et, ut vincere valeamus nunquam conquiescendum«. To su sve bile aktuelne moralne poduke za borbe, koje je trebalo voditi protiv islama, a pod barjakom kršćanstva. Iz Matejeva evanđelja uzima Marulić onu Kristovu: »Qui vult post me venire, abneget semetipsum et tollat crucem suam et sequatur me« (14). Samo ljubaviju i krepošću može se nešto vrijedno trajno očuvati. »Quicquid virtus non sustentat, totum id ruere necesse est« (6).

Međutim, Marulićeva etika ne ide u sfere misticizma, nego ostaje pretežno intelektualistička. Logička konzekventnost garantira tek sigurnost u etičkom djelovanju. Srce mora harmonirati sa razumom, koji treba da dominira sviješću. »Concordet in te cum ratione voluntas, cum voluntate convenient opera« (8).

I zato mu je »mudrost« prva ljudska krepost (»Urehe duhovne«). U pjesmi »Lipo prigovaranje razuma i človljka« ukazuje na nizu pitanja ljudskoga života, da razum nije samo regulator naturalnosti, nego i spoznajni izvor supernaturalnosti, pa tako kod Marulića često pitanja etike postaju pitanja teologije.

Njegova etika ne predstavlja čistu intelektualističku etiku, jer posljednju riječ u moralnom prosuđivanju ipak ima religija. Njegova etika sadržava u sebi sve elemente stoičkog rigorizma, platonске objektivnosti i kršćanske heteronomnosti. Stoicizam, platonizam i kršćanstvo ujedanju se u harmoničku cjelinu, u kojoj dominira kršćanska ideja. Marulić ostaje predstavnik kršćanske moralke i, prema tome, heteronomne etike.

Uz etičke probleme, koji leže u centru Marulićeva interesa i njegova naučnog i pjesničkog rada, on ne dotiče vidljivije ostala područja filozofske problematike. Spoznajno-teoretski stav njegov dao bi se izvesti iz njegove intelektualističke etike spojene s realističkom ontološkom koncepcijom srednjovjekovne crkvene filozofije. Taj ga njegov realizam približava kadgod staroklasičnim materijalistima. Tako, kad u jednoj od svojih latinskih, u ruko-

pisu sačuvanih pjesama,²¹ koja nosi naslov »Hymnus ad Deum Marci Maruli feliciter incipit«, iznosi opis svemira, onda taj opis izvodi ugledajući se u latinskoga materijalista Lukrecija i prema njegovu djelu »De rerum natura« postavlja svoj kozmološki problem. Marulić svakako dobro poznaje Lukrecija, čiji će utjecaj tek mnogo kasnije — preko materijalista Gassendija — prodrijeti u novovjeku evropsku filozofiju. Marulić u kršćanski okvir stavlja specifično materijalističko kozmogonijsko klasično shvaćanje.

Marulićeva filozofska, pretežno etička shvaćanja, ne predstavljaju tip tadašnjih hladnih samostanskih meditacija, koje u životnoj izoliranosti odražavaju svu sterilnost apstraktne vanživotne sholastike i onda, kada u novim shemama obrađuju stare teme. Njegova filozofija ne predstavlja ni tip one renesansne borbe za slobodu naučne misli, koju je vodio — nešto kasnije — Giordano Bruno u Parizu i Oxfordu. Tu borbu, ukoliko je već bila u začecima, prenositi u ovaj dio Evrope i na ovaj teren, gdje se radilo o borbi za vitalnu egzistenciju, koja je bila ugrožena od okrutnog Turčina, bilo bi deplasirano. Ovdje se vodila borba za slobodu od islama i turskog jarma, a za borbu treba uvijek neka ideja. Tu slobodu egzistencije braniti — tada još bez ideje nacionalnosti — moglo se samo pod vidom jedne univerzalne ideje, a ta je bila kršćanstvo. Marulićeva je filozofija tako izraz doživljaja i trpnje njegove od neprijatelja u većini pregažene, a djelomično ugrožene zemlje i naroda, koji može braniti i spasiti svoju slobodu samo pod jednom zastavom — zastavom kršćanstva i etikom samoodricanja i žrtve. Za tu etiku samoodricanja i žrtve nalazi Marulić teoretske osnove u izgrađenoj i rigoroznoj etici kršćanstva. Nije fraza, da je naš narod bio žrtva, da bi drugi mogli napredovati. Marulićeva filozofska orijentacija ne predstavlja ni zabludu ni korak natrag u srednji vijek. Ona je odraz i izraz vremena i prilika, iz kojih je izrasla i za koje je bila stvorena. Tko ne bi uvažio tu specifičnost uvjeta razvoja našega života i naše kulture, taj ne bi uvažavao ono posebno i pojedinačno, bez čega historijske kategorije ostaju šablonske sheme, koje ne znače i ne tumače ništa. Tko bez uvažavanja takove specifičnosti tumači životne pojave, taj mehaničkom primjenom fiktivnih i izmišljenih mjerila govori o životu, koji ne razumije.

Drugo je pitanje, kako je ta njegova filozofska orijentacija poslužila u borbama novovjekne Evrope. Tamo je ona u antitezama reformacije i protureformacije na jednom frontu, paganizma i kršćanstva na drugom, značila obranu »starog shvaćanja« i zato je bila toliko aktuelna, zato su njegova djela bila toliko prevedena na gotovo sve evropske jezike, jer su u sebi nosila obnovljenu, oživljenu i doživljenu, pomlađenu, humanizmom prožetu

²¹ Vidi M. Šrepel, *O Marulićevim latinskim pjesmama*, Nastavni Vjesnik, VII., Zagreb, 1899., str. 352.

ideologiju kršćanskoga shvaćanja svijeta i života, koje je bilo napadano sa svih strana. Protestantizam je bio mlad, a katoličanstvo je bilo pomlađeno. Tako su ta Marulićeva djela prema onoj: »Habent sua fata libelli« odigrala drugačiju ulogu u evropskim kulturnim kontroverzama, nego što je bila ona, koju joj je autor namijenio u svojoj kulturnoj sredini. Marulićev životni opus bio je stvaran s drugim zadatkom, dan mu je bio drugi smisao u sredini, u kojoj je nastajao, nego što je dobio u sredinama, gdje se prevodio. Marulićev »infelix atque calamitosum saeculum«, gdje on ima u vidu napad nemilosrdnog i krvavog, smrtonosnog polumjeseca, gdje on vidi islam kao antitezu kršćanstva, tumači u Evropi poremećena, nemoralom svećenstva rasklimana i od reformacije žestoko napadana službena katolička crkva kao vijek, u kome krivovjerje napada pravovjerje, u kome valja »novorum dogmatum absurditatem« (Luthera i drugih) vrijednim modernoteološkim i etičkim studijama — poput Marulićevih — pobijati. U osjećaju potrebe moralnog kao i općeg duhovnog preporoda i vjernika i svećenstva, dobile su Marulićeve knjige poseban odgojni i prosvjetni zadatak. Samo moralno obnovljeno i duhovno preporođeno kršćanstvo moći će održati i obraniti svoje pozicije protiv reformacije. Tu je bio Marulićev opus izvrstan instrumenat. U tom se smislu tumače i s tim zadatkom izdaju na Zapadu Marulićevi moralno-teološki spisi.

I još jedno! Marulić nije, uza sve svoje kršćansko gledanje, srednjovjekovni, nego renesansni mislilac.

Bilo bi nehistorijski, značilo bi šablonski i krivo gledati čitavu renesansu pod jednim vidom, s jednim mjerilom i iz perspektive budućnosti prema prošlosti, pa bi tako bilo nepravedno Marulićevo životno djelo ocijeniti sa stajališta vrijednosti kasne renesanse. Niti je svuda renesansni pokret istovrstan, ni istovremen, niti je rana i kasna renesansa jednaka, jer su uvjeti mogućnosti svagdje bili drugačiji. Niti su se spoznaje i tekovine iz mirne evropske pozadine mogle prenositi u nemirnu balkansku sredinu, u prvu borbenu liniju jednako vojnog, kao i ideološkog fronta. Kritički destruktivna i demoralizatorska komponenta humanizma nije mogla biti prenesena u Marulićeve široke narodne krugove. Marulić je odviše realistički gledao i poznao kritičnu situaciju i potrebe svojih čitača, kojima je namjenjivao svoja djela, pa čak i ona na latinskom jeziku, a da bi mogao poći nekim novim kritičarsko-destruktivnim putem. — Tendencije renesansnog zanosa su ipak sadržane u djelima Marulićevim, koliko su god to teške prilike dopuštale. Ako smijemo ideju renesanse obuhvatiti oznakama kao što su: buđenje smisla za prirodne ljepote, obnavljanje poganske životne radosti i stvaranje smisla za antiku, nastanak ideje individualizma i prirodni odnos prema svijetu, onda je naš Marulić renesansni pjesnik i filozof. U svojim djelima

dao je »neobično živa zapažanja stvarnosti, življa nego i jedan naš stariji pjesnik«,²² a to je rezultat probuđenog smisla za prirodne ljepote. U Marulićevu kršćanstvu nema onog srednjovjekovnog supranaturalizma, nego renesansne estetske svijesti, koja se odražava u razvijenom smislu i za ljepote prirode i prilika ovozemnog realnog života. Kombol na primjerima pokazuje to »zapažanje stvarnosti, i to stvarnosti, koju je doživljavao i koja ga je uzbuđivala«. Taj smisao za ljepotu je kod njega toliko jak, da se on praktički bavi i slikarstvom. Cijeni, zapaža i realistički opisuje ljepote prirode i unutrašnje duševne sukobe svagdašnjeg života. Antiku je izvrsno poznao i svoja, čak i teološka djela, prepleo imenima i pogledima klasičnih pisaca. Pomirujući antiku i kršćanstvo obogaćuje i osvježuje kršćansku literaturu antiknom mudrošću. Životna radost se zbog teškoća života ne može u njegovoj poeziji razviti, ali ga životni elan i optimizam ne napuštaju, i zato radi, piše, i gleda u budućnost s povjerenjem i nadom, da će se borbom protiv zla ostvariti jedan bolji život. Taj »bolji život« nije u smislu srednjovjekovne ekskluzivne transmundanosti, nego u ovozemnoj obrani od zla i stvaranju mira i blagostanja među ljudima.

Marulić je dao u svojim djelima konture jednog filozofskog pogleda, jednog nazora, koji predstavlja najvišu sintezu, koju je njegovo doba i njegova sredina mogla dati. Da je u toj posebnoj sintezi u renesansnom čovjeku humanistu prevagnula kršćanska ideologija srednjega vijeka, rezultira iz specifičnih prilika i sudbine uvjetovane historijskim prostorom i fatalnom zadaćom biti — »antemurale Christianitatis«. U njegovu se, dakle, životnom opusu na jedan specifičan, na jedan poseban način ujedinjuju i izražavaju tendencije renesansnog vremena i baština srednjega vijeka, koje, iako često antitetične, daju jedinstveni lik kao odraz uvjeta, potreba i mogućnosti njegova doba i njegove sredine. Zato je Marulić u svoje vrijeme bio reprezentativna kulturna ličnost svoga grada, a i tadašnjega kulturnog svijeta, a danas su njegova djela ključ za razumijevanje duha i prilika njegovog, Marulićeva razdoblja naše kulturne povijesti.

²² M. Kombol, *O Marku Maruliću*, »Republika«, IV., 1950., str. 183.

THE PRINCIPLES OF ETHIC-PHILOSOPHICAL ORIENTATIONS
OF MARKO MARULIĆ

Summary

In his poetic opus, just as in his significant Latin ethico-philosophical works, Marulić produces, in a classical way, a synthesis, reconciling the Ancient World and Christianity. He is a typical Renaissance philosopher who unites Stoical rigour, Platonic objectivity, and Christian heteronomy in ethics, and in morality in particular.

In those serious historic conditions (the Turks in front of Split), in which the vital existence of the Croatian people was imperilled, Marulić could not lean towards a new relativism; instead, to support a possible liberating fight of his people, he produces a synthesis in which the security of Christianity in a rejuvenated paganism might find its solution. His books in Latin have been published in a great many editions and translated into German, Italian, French, and Portuguese. In Europe they have been interpreted as the fighting against Luther rather than the Turks. *Habent sua fata libelli.*